

Γιάννης Κ. Ανδρουτσόπουλος

ΛΑΤΙΝΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ: ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΙΣ

Abstract

This paper presents first results of a survey on the usage of and attitudes towards Latin-alphabetized Greek in e-mail messages, commonly known as "Greeklish". The findings are based on a questionnaire which has been electronically distributed to Greek mailing lists in Greece and abroad. The findings indicate that Greeklish is still quite widespread, especially among Greeks abroad. Greek e-mail users display a high degree of metalinguistic awareness, as far as different transliteration conventions are concerned. Attitudes towards Greeklish are found to vary according to age, gender, the degree of experience with the medium, and the electronic networks users participate in. Although most users do accept Greeklish as means of electronic communication, half of the sample considers it "ugly"; furthermore, Latin-alphabetized Greek seems to pose more problems in reading than in writing.

1. Εισαγωγή¹

Όσοι Έλληνες χρησιμοποιούν το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (ΗΤ), έρχονται αντιμέτωποι με την αναπαράσταση της γλώσσας μας με λατινικούς χαρακτήρες. Στην καθημερινή γλώσσα, τα ελληνικά με λατινικούς χαρακτήρες αποκαλούνται συνήθως «Φραγκο-χιώτικα», «Φραγκολεβαντίνα» ή «Greeklish». Τα δυο πρώτα ονόματα παραπέμπουν στο ιστορικό παρελθόν του φαινομένου (Ανδρουτσόπουλος 1999), το τρίτο καθιερώθηκε με την σύγχρονη εμφάνισή του στην ηλεκτρονική επικοινωνία. Σε αυτό το κείμενο θα χρησιμοποιηθεί ο πιο ουδέτερος όρος «Λατινοελληνικά» (ΛΕ).

Τα τελευταία χρόνια, η χρήση ελληνικών χαρακτήρων στο ΗΤ είναι δυνατή με μηχανήματα και λογισμικό τελευταίας γενιάς, και συνεπώς κερδίζει έδαφος στην επικοινωνία εντός Ελλάδας. Ωστόσο, παραμένει προβληματική στην επικοινωνία από την Ελλάδα με Έλληνες του εξωτερικού καθώς και ανάμεσα σε Έλληνες του εξωτερικού, και είναι αδύνατη με τις δωρεάν ηλεκτρονικές διευθύνσεις τύπου *Hotmail*. Κατά συνέπεια, ορισμένοι χρήστες είναι αναγκασμένοι να χρησιμοποιούν αποκλειστικά και μόνο λατινικούς χαρακτήρες, ενώ άλλοι χρησιμοποιούν και τα δυο αλφάβητα, ανάλογα με τις τεχνικές δυνατότητες του/της παραλήπτη.

Το κύριο χαρακτηριστικό των λατινοελληνικών από γλωσσολογική σκοπιά είναι η ορθογραφική ποικιλότητα, δηλ. το γεγονός ότι πολλά ελληνικά γράμματα (φωνήεντα, σύμφωνα) και συνδυασμοί γραμμάτων (δίψηφα, δίφθογοι) αποδίδονται με δυο, τρεις ή και τέσσερις διαφορετικούς τρόπους (Ανδρουτσόπουλος 1998). Η ορθογραφική ποικιλότητα ευνοείται από το γεγονός ότι δεν υπάρχει ένα κοινά αποδεκτό και ευρέως χρησιμοποιούμενο πρότυπο μεταγραφής, με αποτέλεσμα οι χρήστες του ΗΤ να μεταγράφουν με τρόπο ιδιосυγκρατικό. Παρόλο που είναι σπάνιο ή και απίθανο δυο

χρήστες να μεταγράφουν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, η ποικιλότητα περιορίζεται από το γεγονός ότι οι χρήστες δεν μεταγράφουν εντελώς τυχαία, αλλά ακολουθούν δυο βασικούς τύπους μεταγραφής: α) *φωνητική μεταγραφή*, με γνώμονα την αναπαράσταση φθόγγων και συνεπαγόμενη απλοποίηση της ιστορικής ορθογραφίας και β) *ορθογραφική μεταγραφή*, με γνώμονα την αναπαράσταση των ελληνικών φθογγοσήμεων, όσο αυτό είναι δυνατό με λατινικούς χαρακτήρες. Επιπλέον, υπάρχει η δυνατότητα μεταγραφής ενός ελληνικού κειμένου σε λατινικούς χαρακτήρες με τη βοήθεια ενός ειδικού προγράμματος, σύστημα που αποκαλώ *μεταγραφή πληκτρολογίου*. Ο πίνακας 1 συνοψίζει τις πιο συνηθισμένες μεταγραφές οκτώ γραφημάτων για τα τρία αυτά συστήματα, ενώ τα παραδείγματα (1)-(5) προσφέρουν δείγματα μεταγραφής.

Πίνακας 1. Τύποι μεταγραφής

	η	υ	ω	ου	θ	ξ	χ	ψ
φωνητική	i	i/u	o	u/ou	th	x/ks	ch/h/x	ps
ορθογραφική	h/n	y/u	w/v	oy/ou	8/0	ks/3	x	ps
πληκτρολογίου	h	y	w/v	oy	u/q	j	x	c

(1) Φωνητική μεταγραφή σε ιδιωτικό μήνυμα (Μάρτιος 1998)

Exo kero na labo nea sou elpizo na ise kala edo genikos pizoume ksekiname diafora nea pragmata. Esi pote katebenis kato?

(2) Φωνητική μεταγραφή σε μήνυμα προς λίστα (Δεκέμβριος 1998)

Tha arxiso na rotao filous apo to eksoteriko gia ti xreosi pou exoun, oste na apofigoume ta radio arvyla pou akougontai gia isdn, cables kai ta loipa.

(3) Ορθογραφική μεταγραφή σε ανέκδοτο προς λίστα (Φεβρουάριος 1999)

Rwtai h daskala thn Mairoula:

-Mairoula ti eferes esi????

-egw efera ena gataki to opoio kanei niaou-niaou kai trwei pontikakia...

-mpravo Mairoula leei h daskala

(4) Ορθογραφική μεταγραφή σε μήνυμα επόπτη λίστας (Δεκέμβριος 1998)

Den einai h prwth fora pou dhmosiografoi mas kaloun na milhsoume se ekpomph, an kai pote den exoume dextei.

(5) Μεταγραφή πληκτρολογίου από πρακτορείο ειδήσεων (Ιανουάριος 1999)

O Gerasimos Arsenhs exei peisuei pvs h metarryumish den yparxei xvris tis ejetaseis sth 2a Lykeioly - moiazei apofasismenos na kanei opoiadh pote allh kinsh, ektos omvs apo ayth poy kyrivs toy zhtoy.

Στην γλωσσολογική ανάλυση, αυτά τα συστήματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως σημεία αναφοράς, προκειμένου να ταξινομηθούν οι ιδιοσυγκρατικές μεταγραφές των χρηστών του ΗΤ. Τα μηνύματα (1) και (2) ακολουθούν την φωνητική μεταγραφή: το <ω>

και το <η> αποδίδονται ως <ο> και <ι>, ενώ στο (1) απλοποιούνται και τα δίψηφα <αι>, <ει>. Αντίθετα, τα (3) και (4) ακολουθούν την ορθογραφική μεταγραφή: το <ω> αποδίδεται ως <w> και το <η> ως <h>. Χαρακτηριστικό της ορθογραφικής μεταγραφής είναι η χρήση αριθμών με σκοπό την οπτική ομοιότητα: το <θ> είναι <th> στην φωνητική μεταγραφή, αλλά <8> ή <0> στην ορθογραφική μεταγραφή, ενώ το <ξ> αποδίδεται καμιά φορά ως <3>, σε αντίθεση με την παραδοσιακή φωνητική μεταγραφή <x> ή <ks>.

Ας σημειωθεί ότι οι χρήστες του ΗΤ όχι μόνο αναγνωρίζουν και κατονομάζουν τους βασικούς τύπους μεταγραφής (δες απόσπασμα 5), αλλά και τους ακολουθούν με κάποια συστηματικότητα, πράγμα που φαίνεται από την συνεμφάνιση φωνητικών ή ορθογραφικών τιμών στο ίδιο μήνυμα, όπως δείχνουν και τα παραδείγματα (1)-(5).

Ενώ είναι σχετικά εύκολο να διαπιστωθεί ο βασικός μεταγραφικός προσανατολισμός των χρηστών, το ερώτημα ποιες επιλογές συνδυάζονται στην πράξη και ποιες όχι, είναι πολύ πιο περίπλοκο, καθώς οι χρήστες δεν είναι απόλυτα συνεπείς ως προς το σύστημα που ακολουθούν. Για παράδειγμα, στο μήνυμα (2) το γράμμα <β> μεταγράφεται φωνητικά ως <v>, ενώ στο (1) το ίδιο γράμμα μεταγράφεται ορθογραφικά ως . Ακόμη, η μεταγραφή του <χ> ως λατ. <x> είναι μεν ορθογραφική σύμφωνα με το βασικό σύστημα, αλλά χρησιμοποιείται ευρέως και από χρήστες με φωνητικό προσανατολισμό, όπως συμβαίνει και στα μηνύματα (1) και (2). Το ίδιο ισχύει για τη μεταγραφή του δίψηφου <ου> ως λατ. <ou>, ενώ μια αυστηρά φωνητική μεταγραφή θα έδινε λατ. <u>. Πρέπει να συνυπολογίσουμε και την έλλειψη προσωπικής συστηματικότητας, όπως στο μήνυμα (2) όπου το ελλ. <υ> μεταγράφεται <i> στη λέξη *apofigoume* και <y> στη λέξη *aryla*. Η μεταγραφή με βάση το πληκτρολόγιο, η οποία χρησιμοποιείται όχι τόσο από ιδιώτες όσο από πρακτορεία ειδήσεων που δημοσιεύουν καθημερινά ηλεκτρονικά δελτία (παράδειγμα 5), περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα πράγματα, καθώς μπορεί μεν να είναι πρακτική για τους δημοσιογράφους, αλλά από την σκοπιά του/της παραλήπτη συνεπάγεται μια επιπρόσθετη ορθογραφική ποικιλότητα, π.χ. για το <θ> και το <ξ>.

Ένα δεύτερο ζήτημα είναι το κατά πόσο ο τρόπος μεταγραφής διαφοροποιείται κοινωνικά. Ενώ η ορθογραφία στο ΗΤ δεν φαίνεται να συναρτάται *κατηγορηματικά* με κοινωνικούς παράγοντες (με την έννοια ότι χρήστες με παρόμοιο κοινωνικό προφίλ μπορεί να μεταγράφουν με πολύ διαφορετικό τρόπο), υπάρχουν ενδείξεις ότι η ορθογραφική ποικιλότητα σχετίζεται με το κοινωνικο-επαγγελματικό δίκτυο (δες Ανδρουτσόπουλος 1998).

Ένα τρίτο ζήτημα είναι η αξιολογική ή και ιδεολογική αντιμετώπιση των ΛΕ. Σε περιστασιακά σχόλια στην ηλεκτρονική επικοινωνία αλλά και στον Τύπο, τα ΛΕ αξιολογούνται είτε με αισθητικά κριτήρια («ακαλαίσθητα») είτε ακόμη και ως «κίνδυνος για τη γλώσσα μας». Ορισμένοι οπαδοί της ορθογραφικής απόδοσης θεωρούν την φωνητική μεταγραφή «ανορθόγραφη», «άσχημη» ή «αγγλοπρεπή». Αντίστροφα, ορισμένοι χρήστες φωνητικής μεταγραφής θεωρούν την ορθογραφική αναπαράσταση των ελληνικών «μάταιο κόπο» ή ακόμα και «τερατόμορφη».

2. Το ερωτηματολόγιο

Για τη συλλογή εμπειρικού υλικού πάνω στα λατινοελληνικά, συντάξα και δημοσίευσα στις αρχές του 1999 ένα ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο.² Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από ένα σύντομο εισαγωγικό κείμενο και τέσσερις ομάδες ερωτήσεων: «Χρήση», «Απόψεις», «Επίλογή μεταγραφής» και «Προσωπική μεταγραφή». Η μεταγραφή που

χρησιμοποίησα βασίζεται στο Πρότυπο ISO 8432, που σε γενικές γραμμές αποτελεί μια μείξη ορθογραφικής και φωνητικής μεταγραφής: απλοποιεί τα φωνήεντα αλλά διατηρεί τα δίψηφα <αι/ει/οι>, αποδίδει το <χ> ως <ch> και το <ξ> ως <x>. Το σύστημα αυτό είναι σχετικά σπάνιο στην ορθογραφική πρακτική των χρηστών, θεωρήθηκε μάλιστα «άσχημο» από ορισμένους οπαδούς της ορθογραφικής μεταγραφής.

Το 1ο μέρος του ερωτηματολογίου - «Χρήση» - ρωτά α) πόσα ελληνικά μηνύματα στέλνουν οι χρήστες την εβδομάδα, β) πόσα από αυτά είναι γραμμένα με λατινικούς χαρακτήρες, γ) ποιος είναι ο λόγος της χρήσης λατινικών χαρακτήρων, δ) αν οι χρήστες θα τους χρησιμοποιούσαν αν δεν υπήρχε ο συγκεκριμένος λόγος, και ε) αν οι χρήστες ακολουθούν συνειδητά ένα ορισμένο σύστημα ή πρότυπο μεταγραφής. Το γεγονός ότι οι ερωτήσεις αυτές είναι ανοιχτές δυσχεραίνει την ποσοτική τους ανάλυση, αλλά προσφέρει τη δυνατότητα να καταγράψουμε το πώς οι ίδιοι οι χρήστες του ΗΤ αντιλαμβάνονται και διατυπώνουν τα κίνητρα για τη χρήση ΛΕ και τον τρόπο μεταγραφής που ακολουθούν. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στα αποσπάσματα 4 και 5 αυτής της εργασίας.

Στο 2ο μέρος οι χρήστες καλούνται να πάρουν θετική ή αρνητική θέση απέναντι σε έξι απόψεις για τα ΛΕ, που είναι διατυπωμένες με τη μορφή προτάσεων. Οι δυο πρώτες προτάσεις θίγουν την πραγματιστική ή εργαλειώδη στάση απέναντι στη μεταγραφή, οι δυο επόμενες αφορούν την αξιολογική αντιμετώπιση των ΛΕ, οι δυο τελευταίες ζητούν να μάθουν αν τα ΛΕ αποτελούν πρόβλημα γραφής και ανάγνωσης.³ Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στο απόσπασμα 6.

Τα δύο επόμενα μέρη του ερωτηματολογίου αφορούν τις μεταγραφικές προτιμήσεις και πρακτικές των χρηστών. Στο 3ο μέρος, οι χρήστες καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα σε δυο μεταγραφές μιας ελληνικής πρότασης αυτή που θα χρησιμοποιούσαν οι ίδιοι (εδώ παρέχεται η δυνατότητα να προσθέσουν την δική τους μεταγραφή, πράγμα που αρκετοί έκαναν), και να δηλώσουν ποια μεταγραφή τυχόν συναρτάται με μια από τρεις περιστάσεις επικοινωνίας (ιδιωτικό, δημόσιο και επίσημο μήνυμα). Στο 4ο μέρος, το προσωπικό μεταγραφικό σύστημα των χρηστών καταγράφεται με βάση τέσσερις αγγλικές προτάσεις που οι χρήστες καλούνται να μεταφράσουν στα ελληνικά. Οι προτάσεις είναι επιλεγμένες έτσι ώστε να περιέχουν τα γραφήματα <η>, <ω>, <θ>, <ξ>, <υ> κ.α., η μεταγραφή των οποίων εμφανίζει ποικιλότητα. Καθώς η επεξεργασία των στοιχείων αυτών δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, οι απαντήσεις στο 3ο και 4ο μέρος του ερωτηματολογίου δεν αποτελούν αντικείμενο αυτής της εργασίας.

3. Το προφίλ των απαντήσεων

Το ερωτηματολόγιο δημοσιεύτηκε ηλεκτρονικά στα τέλη Ιανουαρίου 1999 σε τρεις ελληνικές ηλεκτρονικές λίστες: α) Hellas (με βάση αμερικανικό πανεπιστήμιο), β) Greekweb (με βάση το Δημοκρίτειο Παν/μιο Θράκης), γ) EEXI (λίστα της Ένωσης Ελλήνων Χρηστών Ιντερνέτ). Στη συνέχεια, το ερωτηματολόγιο πέρασε δ) στο σύνδεσμο Ελλήνων φοιτητών του Παν/μίου King's College (Λονδίνο) και ε) σε μέλη του Αγγλικού Τμήματος του Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης. Τέλος, έλαβα και μερικά «σκόρπια» ερωτηματολόγια από ενδιαφερόμενους που έμαθαν για την έρευνα από φίλους ή τον Τύπο.

Πίνακας 2: Το προφίλ των απαντήσεων

Προέλευση	τρεις ηλεκτρονικές λίστες (Hellas, Greekweb, EEXI), jΕλληνες φοιτητές
------------------	---

	εξωτερικού (King's College, Λονδίνο), μέλη του Αγγλικού Τμήματος του Α.Π.Θ., «σκόρπιες» απαντήσεις
Φύλο	31 γυναίκες, 45 άνδρες
Ηλικία	30% ως 24 ετών, 42% από 25 ως 34, 28% από 35 και πάνω
Τύπος διαμονής	51% κάτοικοι Ελλάδας 49% μόνιμοι ή προσωρινοί κάτοικοι εξωτερικού
Απασχόληση	29% φοιτητές, 22% επαγγέλματα γλώσσας (μεταφραστές, γλωσσολόγοι, δημοσιογράφοι), 20% πανεπιστημιακοί και ερευνητές, 16% τεχνικά επαγγέλματα (μηχανικοί, πληροφορική), 13% άλλη απασχόληση

Συνολικά, 76 άτομα απάντησαν στο ερωτηματολόγιο. Στις τρεις ηλεκτρονικές λίστες αντιστοιχεί από 16-18% των απαντήσεων, οι φοιτητές του Λονδίνου συνείσφεραν 21%, τα μέλη του ΑΠΘ 7% και οι σκόρπιες απαντήσεις ανέρχονται σε 21% του συνόλου. Η αναλυτική κατανόμη των απαντήσεων ανά φύλο, ηλικία και τόπο διαμονής έχει ως εξής. Όσο για το **φύλο**, έχουμε 41% γυναίκες και 59% άνδρες. Τη μικρότερη αναλογία γυναικών έχει η λίστα Greekweb, τη μεγαλύτερη το Α.Π.Θ. Όσο για την **ηλικία**, το δείγμα μοιράστηκε σε πέντε ηλικιακές ομάδες. Οι χρήστες έως 24 ετών και 25-34 ετών αποτελούν σχεδόν τα 3/4 των απαντήσεων, 15% αντιστοιχούν στην ηλικία 35-44 και 20% στην ηλικία 45-54. Και εδώ οι ομάδες διαφέρουν, καθώς η Hellas εκπροσωπείται μόνο από χρήστες 25-44 ετών και το King's College μόνο από χρήστες έως 34 ετών. Όσο για τον **τόπο διαμονής**, το δείγμα είναι σχεδόν ίσια μοιρασμένο μεταξύ Ελλάδας και εξωτερικού. Οι απαντήσεις από το εξωτερικό υπερτερούν μόνο στην Hellas και στο King's College.

Οι απαντήσεις κατατάχθηκαν σε πέντε **επαγγελματικές ομάδες**. Σχεδόν το 30% των απαντήσεων προέρχονται από φοιτητές και φοιτήτριες, ακολουθούν οι επαγγελματίες της γλώσσας (γλωσσολόγοι, μεταφραστές), μια τρίτη ομάδα συμπεριλαμβάνει άλλους πανεπιστημιακούς και ερευνητές, ακολουθεί μια ομάδα «τεχνικών επαγγελμάτων» (μηχανικοί, προγραμματιστές, διαχειριστές δικτύων) και υπάρχει και ένα υπόλοιπο της τάξης του 13% που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων καλλιτεχνικά επαγγέλματα. Παρόλο που η κατάταξη αυτή είναι εν μέρει ανομοιογενής, περιλαμβάνει τις σημαντικότερες κοινωνικο-επαγγελματικές ομάδες που χρησιμοποιούν το HT.

4. Χρήση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και λατινικών χαρακτήρων

Η παρουσίαση των ευρημάτων αρχίζει με την συχνότητα χρήσης του HT (ερώτηση 1) και την αναλογία ΛΕ μηνυμάτων (ερώτηση 2). Οι απαντήσεις ομαδοποιήθηκαν σε ίσια μεσοδιαστήματα με βάση τις από τους χρήστες αναφερόμενες συχνότητες. Οι πίνακες 3 - 5 συνοψίζουν τα αποτελέσματα.

Πίνακας 3. Ελληνικά μηνύματα την εβδομάδα

	-10	11-20	21-30	31+	ΣΥΝΟΛΟ
N	27	20	15	12	74
%	37	27	20	16	100

Πίνακας 4. Αναλογία λατινοελληνικών μηνυμάτων

	-25%	26-50%	51-75%	76%+	ΣΥΝΟΛΟ
N	11	8	11	45	75
%	14,5	11	14,5	60	100

Πίνακας 5. Λατινοελληνικά μηνύματα και τόπος διαμονής

	-25%	26-50%	51-75%	76%+
ΕΛΛΑΔΑ	8 (21%)	4 (10%)	7 (18%)	20 (51%)
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	3 (8%)	4 (11%)	4 (11%)	25 (69%)

Όπως δείχνει ο πίνακας 3, το δείγμα περιλαμβάνει τόσο περιστασιακούς όσο και τακτικούς χρήστες. Γύρω στο 1/3 όσων απάντησαν στέλνουν λιγότερα από 10 ελληνικά μηνύματα την εβδομάδα, δηλ. το πολύ δύο ανά ημέρα εργασίας. Γύρω στο 1/4 στέλνουν από 11-20 μηνύματα, το 1/5 από 21-30 και μόνο το 1/6 περίπου στέλνουν πάνω από 30 μηνύματα. Μόνο 7 χρήστες (9% του δείγματος) στέλνουν 50 μηνύματα και πάνω, δηλ. 10 και άνω ανά ημέρα εργασίας. Hellas και EEXI είναι οι «πολυγραφότερες» ομάδες, πάνω από 50% των απαντήσεων από αυτές δηλώνουν πάνω από 20 ελληνικά μηνύματα την εβδομάδα.⁴

Η αναλογία ΛΕ μηνυμάτων μοιράστηκε σε 4 κατηγορίες: έως 1/4, έως 1/2, έως 3/4 και πάνω από 3/4 των μηνυμάτων.⁵ Όπως βλέπει κανείς στον πίνακα 4, στις δυο πρώτες κατηγορίες συγκαταλέγεται μόνο το 1/4 περίπου των απαντήσεων. Τα 3/4 των χρηστών γράφουν πάνω από τα μισά τους μηνύματα με λατινικούς χαρακτήρες και ένα 60% των χρηστών στέλνουν τα περισσότερα ή όλα τους τα μηνύματα στα ΛΕ. Παρόλο λοιπόν που αρκετοί χρήστες έχουν την δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τόσο το ελληνικό όσο και το λατινικό αλφάβητο, η χρήση του τελευταίου μοιάζει να παραμένει ο κανόνας.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η αναλογία ΛΕ μηνυμάτων διαφέρει ανάλογα με τον τόπο διαμονής (πίνακας 5). Καθώς η ηλεκτρονική επικοινωνία εντός Ελλάδας διαθέτει μεγαλύτερη τεχνική ευχέρεια για χρήση ελληνικών χαρακτήρων, το ποσοστό των χρηστών που χρησιμοποιούν ΛΕ σε λιγιστά μηνύματα (έως 25%) είναι σαφώς υψηλότερο στην Ελλάδα (21%) απ' ό,τι στο εξωτερικό (8%). Και αντίστροφα, το ποσοστό αυτών που δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν ΛΕ σε όλα σχεδόν τα μηνύματά τους (75%+) είναι εμφανώς μεγαλύτερο για τους κατοίκους και φοιτητές εξωτερικού (69%) απ' ό,τι για τους κατοίκους Ελλάδας (51%). Τα ποσοστά αυτά διαφέρουν και ανά ομάδα. Στην EEXI, που περιλαμβάνει κατά 83% κατοίκους Ελλάδας και πολλούς επαγγελματίες του Ιντερνέτ, μόνο το 50% χρησιμοποιεί ΛΕ σε πάνω από τα μισά μηνύματα. Το ποσοστό αυτό είναι 77% για τα μέλη της Hellas και φτάνει το 94% για τους φοιτητές του Λονδίνου.

5. Συνήθειες, συστήματα και πρότυπα μεταγραφής

Στις ερωτήσεις 3-5 η ποσοτική ανάλυση καθίσταται αδύνατη από τις ποικίλες και ανομοιογενείς απαντήσεις των χρηστών. Για το λόγο αυτό, παρουσιάζω μια ποιοτική ανάλυση των δεδομένων, η οποία συνοδεύεται από 18 παραδείγματα (πίνακας 6).

Όσο για τους λόγους χρήσης των ΛΕ (ερώτηση 3), η συντριπτική πλειοψηφία των απαντήσεων μπορεί να συνοψιστεί σε δυο ομάδες. Έχουμε αφενός λόγους «τεχνολογικούς», δηλ. την έλλειψη κατάλληλης τεχνικής ή λογισμικής υποδομής του αποστολέα, του παραλήπτη ή και των δυο, και αφετέρου λόγους «επικοινωνιακούς», δηλ. οι χρήστες θέλουν να είναι σίγουροι ότι ο παραλήπτης θα μπορέσει να διαβάσει το μήνυμά τους. Σε 9 απαντήσεις (12% του δείγματος) αναφέρονται και λόγοι «σύμβασης / συνήθειας». Χαρακτηριστικές είναι οι διατυπώσεις στα παραδείγματα 1-3.

Κάτι ανάλογο ισχύει και για την ερώτηση 4, αν οι χρήστες θα χρησιμοποιούσαν ΛΕ εφόσον δεν συνέτρεχαν οι λόγοι που τους αναγκάζουν σήμερα να το κάνουν. Ενώ οι περισσότεροι απαντούν «όχι / όχι βέβαια / φυσικά και όχι», 13 χρήστες (17% του δείγματος) δηλώνουν ότι πιθανόν να χρησιμοποιούσαν ΛΕ ακόμη και χωρίς τα σημερινά τεχνικά προβλήματα, με διατυπώσεις όπως αυτές των παραδειγμάτων 4-7.

Συνολικά 17 άτομα (22% του δείγματος) δηλώνουν λόγους συνήθειας ή/και σύμβασης στις ερωτήσεις 3 και 4. Τα 15 από αυτά είναι κάτοικοι Ελλάδας. Ακόμη, τα 15 από τα 17 άτομα γράφουν πάνω από τα μισά τους μηνύματα με λατινικούς χαρακτήρες και τα 9 στέλνουν πάνω από 20 μηνύματα την εβδομάδα, πράγμα που οδηγεί στην εύλογη υπόθεση ότι η συμβατικοποίηση των ΛΕ σχετίζεται με την εντατική χρήση του μέσου επικοινωνίας.

Ιδιαίτερα ανομοιογενείς είναι οι απαντήσεις στην ερώτηση 5. Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι χρήστες δηλώνουν ότι μεταγράφουν «με τον δικό τους τρόπο», χρησιμοποιώντας την διατύπωση που τους προσφέρει η ερώτησή μου. Αυτό αφήνει να εννοηθεί ότι δεν υπάρχει συνείδηση ενός κοινού προτύπου μεταγραφής. Από κει και πέρα, οι απαντήσεις των χρηστών μπορούν να καταταχθούν σε τρεις ομάδες.

Ορισμένοι χρήστες τονίζουν την συνέπεια ή συστηματικότητα στη μεταγραφή τους, ενίοτε αναφέροντας ότι μια τέτοια συστηματικότητα αναμένεται πλέον στην ηλεκτρονική επικοινωνία. Άλλοι πάλι τονίζουν ότι δεν ακολουθούν συνειδητά οποιοδήποτε σύστημα (παραδείγματα 8-11).

Αρκετοί χρήστες δηλώνουν ότι ακολουθούν ένα από τα δύο βασικά συστήματα (ή πόλους) μεταγραφής. Οι οπαδοί της ορθογραφικής απόδοσης αναφέρουν ως γνώμονά τους Πίνακας 6. Επιλεγμένες απαντήσεις στις ερωτήσεις 3 - 5⁶

3. An grafete Latinoellinika: Poios einai o logos;

1. Gia va diabazontai apo olous tous paralnptes kai giati ta exw suvn0nsei (HE04)
2. Systhma paralhpth, xrhsh polles fores agglkwn orwn--opote bariemai n' allazw plhktrologia, "agrafos nomos" symmetoxhs se fora opws h Hellas... (HE05)
3. bolevei.. [...] kai tha mporesoun na ta diabasoun oloi oi filoi mou - akoma kai ekeinoi pou spoudazoun sto eksoteriko [...] Allostē den mas kanei pleon diafora an tha diabasoume ena keimeno grammeno me ellhnikous 'h latinikous xaraktires. (EX11)

4. Tha grafate Latinoellinika an den ypirche o parapano logos;

4. pia8non, einia pio grigora apo ta ellinika (EX01)
5. NAI GIATI TA SUNITHISA (EX02)
6. Outos i allos grafo, akoma ki otan den sintrexoun periorismoι. (EX11)

7. twra moy fainetai pio eykolo otan grafw mail na grafw greeklish!
(RS02)

5. Akoloutheite ena orismeno protypo metagrafis, i apla grafete "choris systima", "me to diko sas tropo";

8. Akoloutho ena orismeno tropo (EX05)

9. Akolouqw me arketh sunepeia diko mou susthma. (HE12)

10. kanena sistima, xima, opos bgainoune (EX01)

11. Oxi den akolouthw kanena sustima, grafw opws mou erxetai kalutera! (KC02)

12. prospa0w va katw tnv or0ografia oso pio kovta sta ellnvika givetai (RS09)

13. Akolou8w to "susthma" pou blepete th stigmh auth, prospa8wntas na mimh8w oso ginetai kalutera thn ellhnikh istorikh or8ografia!
(HE02)

14. prospa8o na akoloy8o thn kata to dynato pisth or8ografikh kai oxi akoystikh apodosh. (EX09)

15. akoloutho orismeno protipo: Aploustevo tous perissoterous fthogous (e.g. ei = i, ai = e). Episis ta ipsilon, iota ke ita grafonte me i, ke ta omikron ke omega grafonte me o. (KC14)

16. VASIKA GRAFO SIMFONA ME TO POS AKOUGONTE TA ELLINIKΑ STIN AGGLIKI. DEN KITAO TOSO TO NA MIAZOUN I LEXIS STIS 2 GLOSSES OPTIKOS. (AU04)

17. Auto pou me boleuei perissotero, to opoio kai einai mallon ena apo ta arketa diadedwmena systhmata (DEN yparxoun tetoia standards akoma, ki oute prokeitai). (HE05)

18. PROSPA8W NA XRHSIPOIΩ TOYS XARAKTHRES POY XRHSIMOPOIΟΥN H PLEIOPSHFIA TWN AN8RWPN POY GRAFOYN S' AYTH TH LISTA (HE03)

την ιστορική ελληνική ορθογραφία και χρησιμοποιούν την έκφραση «οπτικά» (παραδείγματα 12-14). Οι οπαδοί της φωνητικής απόδοσης χρησιμοποιούν εκφράσεις όπως «φωνητικά», «απλά», «απλοϊκά», «απλοποίηση», «σύντομη ορθογραφία», «ακολουθούμε τους ήχους». (παραδείγματα 15-16). Ας σημειωθεί ότι επεξηγήσεις του προσωπικού συστήματος, όπως στο παράδειγμα 15, αφορούν αποκλειστικά τη φωνητική μεταγραφή, καθώς για όσους μεταγράφουν ορθογραφικά, ο στόχος είναι σαφής.

Μια τρίτη αντίθεση αφορά την ύπαρξη ενός προτύπου. Δύο χρήστες (άνδρες από την λίστα Hellas) τονίζουν ότι δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει ένα κοινό πρότυπο (παράδ. 17). Αντίθετα, τρεις χρήστες (δύο άνδρες, μια γυναίκα) δηλώνουν ότι παίρνουν ως πρότυπο την ορθογραφική πρακτική του «κοινωνικού περίγυρου», δηλ. της λίστας στην οποία τακτικά συμμετέχουν, αναφερόμενοι επίσης στην Hellas (παράδ. 18).

6. Γλωσσικές στάσεις

Οι απαντήσεις στις έξι ερωτήσεις που αφορούν τις στάσεις απέναντι στα ΛΕ αναλύθηκαν σε σχέση με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του δείγματος. Καθώς η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων δεν έχει ολοκληρωθεί, θα αναφερθώ στη συνέχεια μόνο στους εμφανέστερους συσχετισμούς των στάσεων με κοινωνικούς παράγοντες.⁷

Πίνακας 7. «Πιστεύετε ότι τα λατινοελληνικά είναι...»

		N	%
1 «απλά ένα εργαλείο»	OXI	14	18,4
	NAI	62	81,6
2 «ένα αναγκαίο κακό»	OXI	25	33,3
	NAI	50	66,7
3 «άσχημα», «ακαλαίσθητα»	OXI	34	47,2
	NAI	38	52,8
4 «πρόβλημα» και «απειλή για τη γλώσσα»	OXI	55	76,4
	NAI	17	23,6
5 «δύσκολο / κουραστικό να τα γράφεις»	OXI	54	72
	NAI	21	28
6 «δύσκολο / κουραστικό να τα διαβάζεις»	OXI	41	53,9
	NAI	35	46,1

Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις 1 και 2 δείχνουν μια υπερισχύουσα πραγματιστική στάση των χρηστών απέναντι στη χρήση λατ. χαρακτήρων. 82% δέχονται τα ΛΕ ως «εργαλείο» της ηλεκτρονικής επικοινωνίας, 67% τα δέχονται ως «αναγκαίο κακό». Για ένα 39% των χρηστών, οι δυο αυτές απόψεις βρίσκονται σε συμπληρωματική σχέση: 27% (20 άτομα) δέχονται τα ΛΕ ως «εργαλείο» και δεν το θεωρούν «αναγκαίο κακό» (πραγμα-τιστική στάση), ενώ 12% θεωρούν τα ΛΕ «αναγκαίο κακό» χωρίς να τα δέχονται ως απλό «εργαλείο» (μια αρνητικότερη στάση). Ένα 55% (41 άτομα) δέχεται και τους δύο χαρακτηρισμούς, ενώ ένα 7% (5 άτομα) δεν δέχεται κανέναν από τους δύο (μια ουδέτερη στάση). Η ομοφωνία είναι μεγαλύτερη στην πρώτη ερώτηση απ' ό,τι στη δεύτερη. Τον χαρακτηρισμό «αναγκαίο κακό» δέχονται όλοι οι χρήστες από 35-44 ετών, αλλά μόνο 63% της ομάδας 25-34 και 54,5% των έως 24. Και οι τρεις αυτές ηλικιακές ομάδες δέχονται τον χαρακτηρισμό «εργαλείο» με ποσοστά από 81% έως 90%.

Εξετάζοντας την κατανομή των απαντήσεων 1 και 2 σε σχέση με το φύλο και τον τόπο διαμονής των χρηστών, βλέπουμε ότι οι γυναίκες δέχονται τα ΛΕ ως «εργαλείο» κατά 90% και ως «αναγκαίο κακό» κατά 57%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες είναι 76% και 73%. Όσο για τον τόπο διαμονής, ο χαρακτηρισμός «εργαλείο» βρίσκει μεγαλύτερη αποδοχή από τους χρήστες εξωτερικού απ' ό,τι στην Ελλάδα, π.χ. 58% για την ΕΕΧΙ, αλλά 94% για τους φοιτητές από το King's College.

Στην αισθητική αξιολόγηση των ΛΕ (ερώτηση 3), 53% των ερωτηθέντων βρίσκουν τα ΛΕ «άσχημα / ακαλαίσθητα» και 47% όχι. Τα ποσοστά αυτά μεταβάλλονται σε σχέση με την ηλικία, το φύλο και την ομάδα των απαντήσεων. Έξω από τους επτά χρήστες στην ομάδα 45-54 (86%) θεωρούν τα ΛΕ «άσχημα», ενώ 50-56% των νεότερων ομάδων δεν συμμερίζονται αυτή την άποψη. Οι γυναίκες φαίνονται και εδώ «ανεκτικότερες» από τους άνδρες, καθώς μόνο 41,4% από αυτές θεωρούν τα ΛΕ άσχημα, σε αντίθεση με το 60,5% των ανδρών. Οι ομάδες με βάση την Ελλάδα (Greekweb και ΕΕΧΙ) δείχνουν στάση αρνητικότερη του μέσου όρου (61,5% και 75% αντίστοιχα), ενώ η Hellas βρίσκει τα ΛΕ «άσχημα» μόνο κατά 45,5%. Ακόμη, η αισθητική αξιολόγηση των ΛΕ δείχνει να συναρτάται με την συνήθεια ή συμβατικότητα της χρήσης τους. Από τους 17 χρήστες που

δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν τα ΛΕ από «σύμβαση» ή «συνήθεια» (δες απόσπασμα 5), μόνο 5 (29%) βρίσκουν τα ΛΕ «άσχημα».

Στην ερώτηση 4, τα 3/4 των απαντήσεων (76,4%) δεν θεωρούν τα ΛΕ «πρόβλημα» ή «απειλή» για την ελληνική γλώσσα. Οι απαντήσεις συναρτώνται και εδώ με την ηλικία και το φύλο. Το ποσοστό όσων θεωρούν τα ΛΕ «απειλή» είναι κάτω του μέσου όρου για τους χρήστες έως 24 ετών (14%), γύρω στον μέσο όρο για τους 25-34 (23%), άνω του μέσου όρου για τους 35-44 (36%) και υπερδιπλάσιο του μέσου όρου για τους χρήστες 45-54 ετών (50%). Τα ΛΕ θεωρούνται «πρόβλημα / απειλή» από το 17% των γυναικών, αλλά από το 28% των ανδρών, δηλ. όπως και στις προηγούμενες ερωτήσεις, έτσι και εδώ οι γυναίκες εμφανίζονται ανεκτικότερες. Οι θετικές απαντήσεις στην ερώτηση 4 είναι κάπως υψηλότερες για τους χρήστες του εξωτερικού (27%) απ' ό,τι για τους χρήστες Ελλάδας (20%). Από τις επαγγελματικές ομάδες, το χαμηλότερο ποσοστό συμφωνίας έχουν οι φοιτητές (13,6%) και οι επαγγελματίες της γλώσσας (20%), το υψηλότερο τα «τεχνικά» επαγγέλματα (45,5%). Από τις ηλεκτρονικές λίστες, το ποσοστό συμφωνίας είναι ιδιαίτερα υψηλό μόνο για την ΕΕΧΙ (42%).

Οι απαντήσεις στις δυο τελευταίες ερωτήσεις δείχνουν ότι η ανάγνωση των ΛΕ προβληματίζει τους χρήστες περισσότερο από την γραφή τους (46% έναντι 28%). Και στις δυο ερωτήσεις, η ηλικιακή ομάδα 45-54 δηλώνει μεγαλύτερο πρόβλημα απ' ό,τι οι μικρότεροι σε ηλικία χρήστες. Ειδικά όσον αφορά την γραφή, το ποσοστό όσων δηλώνουν δυσχέρεια αυξάνεται κλιμακωτά με τις ηλικιακές ομάδες. Η δυσχέρεια γραφής ή ανάγνωσης δείχνει να συναρτάται με την συχνότητα χρήσης του ΗΤ (απόσπασμα 5). Όσοι γράφουν έως 10 μηνύματα την εβδομάδα βρίσκουν την ανάγνωση των ΛΕ «δύσκολη/κουραστική» σε ποσοστό 41%, ενώ όσοι γράφουν πάνω από 30 μηνύματα την εβδομάδα σε ποσοστό 33%. Οι περιστασιακοί χρήστες βρίσκουν την γραφή των ΛΕ κουραστική κατά 27%, οι τακτικοί κατά 17%. Αρκετοί χρήστες προσθέτουν στην απάντησή τους σε αυτές τις δύο ερωτήσεις το σχόλιο: «συνηθίζεις γρήγορα».

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα για το 2ο μέρος του ερωτηματολογίου, βλέπουμε ότι η ηλικία και το φύλο διαφοροποιούν τις απαντήσεις σε περισσότερες από μια περιπτώσεις. Οι γυναίκες μοιάζουν να παίρνουν μια περισσότερο πραγματιστική, λιγότερο επικριτική στάση από τους άνδρες (ερωτήσεις 2, 3, 4). Χρήστες μεγαλύτεροι σε ηλικία είναι αφενός περισσότερο επικριτικοί από νεαρότερους χρήστες (ερωτήσεις 3, 4), αφετέρου δείχνουν να δυσκολεύονται περισσότερο στη χρήση των ΛΕ (ερωτήσεις 5, 6).

7. Συμπεράσματα

Τα ευρήματα που προκύπτουν από την πρώτη φάση ανάλυσης του εμπειρικού υλικού, μπορούν να συνοψιστούν σε πέντε σημεία.

Πρώτον, παρά τις τεχνικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων, η χρήση λατινο-ελληνικών στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο παραμένει ο κανόνας, τόσο για κατοίκους εξωτερικού (80% του δείγματος γράφουν πάνω από τα μισά τους μηνύματα με ΛΕ) όσο και για τους κατοίκους Ελλάδας (το αντίστοιχο ποσοστό είναι 69%).

Δεύτερον, για ένα μέρος των χρηστών (22% του δείγματος), τα ΛΕ αποτελούν πλέον συνήθεια και σύμβαση του μέσου επικοινωνίας Ιντερνέτ, εν μέρει ανεξάρτητη από τις τεχνικές προδιαγραφές. Το εύρημα αυτό υποστηρίζεται και από σχόλια χρηστών που συλλέχθηκαν ανεξάρτητα από το ερωτηματολόγιο (Ανδρουτσόπουλος 1998).

Τρίτον, οι χρήστες του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου δείχνουν με τα σχόλιά τους έναν υψηλό βαθμό μεταγλωσσικής συνείδησης. Δηλώνουν τις μεταγραφικές τους συνήθειες και

τα πρότυπα που ακολουθούν, αναγνωρίζουν την ύπαρξη διαφόρων συστημάτων μεταγραφής και διατυπώνουν αξιολογικές στάσεις απέναντι σε αυτά.

Τέταρτον, η πλειοψηφία των χρηστών δέχεται τα ΛΕ ως εργαλείο της ηλεκτρονικής επικοινωνίας. Ένα εργαλείο που να μην είναι για πολλούς «άσχημο», όμως δεν θεωρείται «απειλή» για την ελληνική γλώσσα στο σύνολό της, παρουσιάζει ωστόσο χρηστικές δυσχέρειες, ιδιαίτερα στην ανάγνωση.

Πέμπτον, οι στάσεις απέναντι στα ΛΕ δεν είναι ομοιογενείς στο σύνολο της ελληνικής «ηλεκτρονικής κοινότητας», αλλά διαφέρουν α) σε σχέση με κλασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά (φύλο, ηλικία), β) ανάλογα με τον βαθμό τριβής με το μέσο, γ) ανάλογα με το ηλεκτρονικό δίκτυο ή την λίστα στην οποία συμμετέχουν οι χρήστες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για πληροφορίες, εποικοδομητική κριτική και για την προώθηση του ερωτηματολογίου σε ενδιαφερόμενους χρήστες, οφείλω ευχαριστίες στους/στις Νίκο Γαβριελάτο, Αλεξάνδρα Γεωργακοπούλου, Μαριάνθη Μακρή-Τσιλιπάκου, Σπύρο Μάνδρο, Γρηγόρη Μηλιαρέση, Μωϋσή Μπουντουρίδη, Ηλία Πετρόπουλο, Νίκο Σαραντάκο, Χρήστο Τζιότζιο, καθώς και στα ακροατήρια του Τμήματος Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του King's College (Λονδίνο) και της 20ης Συνάντησης Εργασίας στο Α.Π.Θ. Η ευθύνη για το τελικό αποτέλεσμα είναι φυσικά δική μου.

2. Το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση:
<http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~iandrout/greekmail/questionnaire.html>

3. Η απόφαση να χρησιμοποιηθούν διπολικές απαντήσεις (Ναι-Όχι) αντί για κλίμακες, συνεπάγεται ασφαλώς μια μείωση της πληροφοριακής (στατιστικής) αξίας των δεδομένων, προτιμήθηκε όμως για δυο πρακτικούς λόγους. Αφενός κρίθηκε ότι οι διπολικές απαντήσεις αρκούν για να δώσουν μια πρώτη εικόνα της κατάστασης, αφετέρου θεωρήθηκε σκόπιμο να περιοριστεί η πολυπλοκότητα του ερωτηματολογίου, δεδομένου ότι οι χρήστες το συμπληρώνουν στην οθόνη, ίσως σπαταλώντας χρόνο εργασίας.

4. Η απάντηση «κανένα» δεν μετρήθηκε, η απάντηση «πολλά» καταχωρήθηκε στην κατηγορία 3.

5. Η κατάταξη ασαφών απαντήσεων έγινε με βάση τα ακόλουθα κριτήρια. Η απάντηση «στα περισσότερα» ή «σχεδόν σε όλα» κατατάχθηκε στην κατηγορία 4 (75%+), η απάντηση «τουλάχιστον Χ» στην αμέσως παραπάνω κατηγορία (π.χ. «τουλάχιστον 10» ως 11-20), η απάντηση «γύρω στα Χ» στην αμέσως παρακάτω (π.χ. «γύρω στα 10» ως 1-10). Όταν οι απαντήσεις 1 και 2 δίνουν περιοχές (π.χ. «5-10» μηνύματα την εβδομάδα και από αυτά «3-6» με ΛΕ), το ποσοστό των ΛΕ δίνεται με τη διαίρεση των δυο αθροισμάτων. Η απάντηση «σε κανένα» καταχωρήθηκε στην κατηγορία 1 (έως 25%), η κατηγορία «76%+» περιλαμβάνει τις απαντήσεις που δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν ΛΕ σε όλα τα μηνύματα.

6. Οι συντομογραφίες στο τέλος των παραθεμάτων δηλώνουν την ομάδα από την οποία προέρχεται το παράθεμα: HE = Hellas, GW = GreekWeb, EX = EEXI, KC = King's College, AU = Α.Π.Θ., RS = «σκόρπια» μηνύματα.

7. Οι διαφορές στον συνολικό αριθμό οφείλονται στο ότι μερικά ερωτηματολόγια δεν απάντησαν σε όλες τις ερωτήσεις.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ανδρουτσόπουλος, Γ.Κ. 1998. «Ορθογραφική ποικιλότητα στο ελληνικό ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: μια πρώτη προσέγγιση». *Γλώσσα* 46: 49-67.

Ανδρουτσόπουλος, Γ.Κ. 1999. «Από τα Φραγκοχιώικα στα Greeklish». Ηλεκτρονική δημοσίευση.[www.rzuser.uni-heidelberg.de/~iandrou/greekmail/greekmail.htm]

Λέξεις-κλειδιά: Λατινοελληνικά, «greeklish», ορθογραφική ποικιλότητα, ηλεκτρονική επικοινωνία, γλωσσικές στάσεις.

Keywords: Latin-alphabetized Greek, "Greeklish", orthographic variation, computer-mediated communication, language attitudes.